

“Dezidijati”: Identitetski konstrukt između antičkih i suvremenih percepcija

Danijel Džino
Adelaide

Dezidijati nisu imali “sreću” poput nekih drugih željeznodobnih skupina zapadnog dijela jugoistočne Europe da privuku veću pažnju suvremenih znanstvenika. Za razliku od “popularnijih” Delmata ili Japoda, postoji svega nekolicina temeljnih studija koje su se bavile arheologijom željeznodobne srednjobosanske arheološke kulture ili povijesti skupine koja se u antici nazivala Dezidijatima¹. Nekolicina je razloga za to – ponajviše nedostatan kvalitet i kvantitet istraživanja ostataka materijalne kulture, ali također i minimalna zastupljenost ove skupine u antičkim pisanim vrelima. Kroz primjer dezidijatske skupine, ovaj rad će nastojati upozoriti na šire probleme koji se sve više nameću prigodom izučavanja indigenih zajednica kasnog željeznog doba u regionu koji je tijekom vremena rimski kolonijalni zemljopis konstruirao kao “Ilirik”. Najveći problem predstavlja raskorak između trenutačno dominirajućih modernističkih gledanja na pretpovijesne identitete ovog regiona i suvremenog pristupa izučavanju srodnih zajednica kontinentalne Europe, odnosno mediteranskog svijeta. Ova nesuglasnost sprječava uspješno uključivanje regionalne znanosti u širi dijalog o procesu integracije ovih željeznodobnih skupina u globalni mediteranski svijet antičkog doba kroz širenje političkog okvira rimskog carstva².

Temeljno pitanje koje ovaj rad postavlja jeste: što se zapravo skriva iza termina “Dezidijati”? Tko su uopće bili Dezidijati? Da li je taj termin konstrukt antičkih vrela i/ili suvremene interpretacije, ili je pak nekada postojao kao povijesna “realnost”, i čiju je “realnost” taj termin mogao predstavljati? Trenutačno prevladavajuće viđenje je da termin “Dezidijati” predstavlja homogenu etničku ili narodnosnu zajednicu koja se razvijala od kraja brončanog doba do dolaska Rimljana u I stoljeću pr. Kr., prolazeći kroz različite

¹ Čović 1965; 1976, 187-237; 1987; Mesihović 2007; Paškvalin 1996; 2000; 2002; 2008; Perić 1995; 2002.

² Ranije diskutirano u drugim kontekstima u Džino 2008a, te 2009.

stupnjeve društvene organizacije, da bi na kraju svog razvitka rezultirala jedinstvenim identitetskim narativom – “narodom”. Ovakvom interpretacijom se implicira da je razvoj društvene organizacije u kasnom željeznom dobu doveo do uspostavljanja jedinstvenog identitetskog narativa kojeg su pisana vrela prepoznavala kao Dezidijate, odnosno dezidijatski narod, a čiji su se pripadnici samoizjašnjavali kao Dezidijati, što se može zaključiti iz spominjanja Dezidijata u antičkim pisanim vrelima i epigrafskim natpisima³.

Problemi s ovakvom interpretacijom, koja je više-manje prisutna i u slučajevima drugih zajednica kasnog željeznog doba u regionu, uzidani su u same njezine temelje. To se ponajviše odnosi na modernističko viđenje skupnih identiteta kao monoličnih društvenih jedinki, ali također i na ideju neumitnoga progressa koja se provlačila kroz zapadnu misao od renesansnih vremena. Ova dva kognitivno-teorijska okvira najbolje su ocrтана u postavci da se skupni identiteti “prirodno” razvijaju od jednostavnijih prema kompleksnijim, što primjerice ilustrira progresivna sekvenca socijalno-taksonomskih kategorija: rod-pleme-narod-nacija. Također, značajna uporišta ovih gledanja predstavlja i pretpostavka da je identitet objektivna rade no subjektivna kategorija, koja se time može “objektivno” i znanstveno utvrditi. Konačno, valja spomenuti i duboku ukorijenjenost Kossina-Childe *Culture-History* metodologije u arheološkoj interpretaciji, koja podrazumijeva da se kroz materijalne artefakte ili ukopne običaje može “objektivno” odrediti etnicitet i religija ljudi koji su koristili te artefakte, odnosno prakticirali određene ukopne običaje. Kako je to Kaiser odavno zamijetio, etnička povijest, bilo kao organizacioni princip političke organizacije država jugoistočne Europe, ili kao spoljna percepcija povijesti “Balkana” kao skupa etničkih povijesti, (ne)svjesno se prenosi u prošlost regiona koja se, shodno tomu, etnicizira i vidi primarno kao povijest etničkih skupina⁴. Time se kroz povijesno-arheološku interpretaciju postojećih vrela dobija kognitivna percepcija regiona nastanjenog pretpovijesnim “narodima” čija “etnička baza evoluirala” kroz željezno doba u različitim proto-, pra- i konačno potpuno “definiranim” stadijima njihova japodstva, dezidijatstva, delmatstva, itd⁵.

Teorijska razmatranja

Problemom interpretacije pretpovijesnih identiteta do 1980-tih uglavnom je dominiralo shvatanje etniciteta i skupnih identiteta kao objektivnih i uopćeno nepromjenjivih društvenih struktura. Postupno uvođenje u povijesnu interpretaciju novog diskursa o identitetu, koji se temelji na radovima norveškog antropologa Bartha, francuskih poststrukturalista te anglo-američkog postkolonijalnog kriticizma, dovelo je do radikalnog preispitivanja do-

³ Vidi Mesihović 2007, 9-10 i 180 dalje, na tragu ranijeg Čovićevoga mišljenja, gdje se začeci formacije “dezidijatskog naroda” lociraju u sredinu-kraj IV stoljeća pr. Kr.

⁴ Kaiser 1995, 102-104.

⁵ Benac 1964b, i sa sličnim pristupom Benac 1987b i Čović 1986.

sadašnjeg "znanja" o prošlosti i značajno izmijenilo percepciju pretpovijesnih i antičkih identiteta⁶. Nadam se da nije više potrebno nadugačko obrazlagati videnje da etnicitet nije isto što i kultura, osobito ne materijalna kultura. Stoga etničke skupine iz pretpovijesti i antike treba vidjeti prevashodno kao samoopisne i kontekstualno utemeljene socijalne formacije, koje često same produciraju, ili pak dobijaju od spoljnih promatrača "etničke" etikete u periodima konflikata. Granice među ovim skupinama su porozne, a monolitičnost "etničkih" etiketa izloženih u pisanim vrelima obično skriva stvarnu heterogenost skupine na koju se opis odnosi. Pisana vrela iz antičkog doba prezentiraju nam percepciju mediteranske elite, osobito nepouzdanu za opise skupina izvan njihovog kulturnog kruga, videne kroz antički pseudoantropološki diskurs o "barbarima" kojim dominiraju stereotipi i "etničke" etikete⁷.

Etničke skupine u bilo kojemu periodu, iako u osnovi izuzetno kompleksni politički i društveni sustavi, nemaju u sebi ugrađeno posjedovanje osjećaja zajedničkog podrijetla, religije ili mitova. Skupine stiču svoj etnicitet i izgrađuju ideološke i diskurzivne identitetske mehanizme da bi se prilagodile nestabilnim političkim i gospodarskim okolnostima u kojima se nalaze u danom trenutku. Etnicitet je, prema tomu, stalni proces izbora, manipulacije i repozicioniranja pojedinaca i zajednica, rade no nasljedna identitetska etiketa. Ljudske zajednice, kako danas, tako i kroz povijest, posjeduju i manipuliraju istovremeno između više identiteta i često se klanskoj, regionalnoj ili klasnoj pripadnosti pridaje mnogo više značaja negoli etnicitetu. Etnička pripadnost postaje značajna tek u par posljednjih stoljeća sa stvaranjem nacionalnih država i prevashodno iz tog razloga je etnocentrično videnje socijalnih skupina tako snažno ugrađeno u videnje prošlosti u prijašnjoj znanosti. Na kraju, valja također pripomenuti da je etnicitet sam po sebi često izum kolonijalnih sila, poput antičkog Rima, koje produciraju etničke etikete da lakše birokratiziraju populacije kojima nastoje politički dominirati.

Suvremena arheološka interpretacija kronološki komparativnih pretpovijesnih i protopovijesnih zajednica željeznog doba u kontinentalnoj Europi i mediteranskom svijetu ubrzano se odmiče od etničkih i etnografskih jedinki kao temeljne osnove za izučavanje. Fokus istraživanja se prebacuje na antropološke koncepte, te izučavanje društvenih i regionalnih identiteta. Jedan od razloga za ovu znakovitu promjenu fokusa je to što, poznajući bolje fluidnu prirodu etniciteta i skupnih identiteta, postaje izuzetno teško, ako ne i nemoguće uspješno raspravljati o etnicitetu društava koja nam nisu ostavila zapis o sebi⁸. Možda je ova Hallova izjava donekle preoštra, ali činjenica je da materijalna kultura može nešto više reći o identitetu svojih tvoraca samo ako je promatrana kroz kontekste u kojima je postojala u prošlosti.

⁶ Tematika je već obradivana u radovima Džino 2006; 2007a; 2007b; 2008a; 2008b, pa se citatelj upućuje na temeljnu bibliografiju citiranu tamo.

⁷ Čitanje vrela iziskuje razumijevanje ne samo vrela, njegova autora, žanra i konteksta, već i posrednika koji su živjeli u oba svijeta prenosivši informacije iz indigenog u rimski svijet, kako je nedavno diskutirano u Woolf 2009.

⁸ Hall 2002, 11-12.

Primjerice, tipologija keramike ili nakita sama po sebi ne znači ništa, jedino kontekst u kojemu se ta keramika ili nakit koristila može (ali ne mora) pomoći istraživaču da dozna više o identitetu ljudi koji su je koristili.

Znanstveni diskurs koji se izgrađuje posljednjih godina pokazuje da je proces ekspanzije Rimskog političkog okvira dovodio do transformacije zajednica na njegovu rubu, u koje možemo ubrojati i indigene zajednice budućeg Ilirika. Kako je pokazano na komparativnim primjerima interakcije indigenih zajednica i kolonijalnih sila u Amerikama i Africi na "nasilnom rubu imperija" (*violent edge of the Empire*), kolonijalne sile trebaju indigene vode da uspostave ili održe svoju dominaciju, dok su indigenim elitama neopohodne kompleksnije državne strukture da utvrde svoju prevlast i autoritet⁹. Sličan je proces transformacija indigenih identiteta vidan u ostalim dijelovima antičkog svijeta gdje je dolazilo do kontakta između indigenih zajednica i rimskih političkih struktura, kao primjerice u Galiji, Britaniji, Daciji ili sjevernoj Africi¹⁰. Ovo je bio vrlo heterogen proces, ali zajednički element se može nazrijeti u činjenici da su indigene elite počele rabiti rimske i mediteranske kulturne template da bi legitimizirale i učvrstile prevlast unutar svojih zajednica. Novi identiteti su se počeli razvijati u procesu interakcije s mediteranskim svijetom, tako da su se i politička i etnička slika kontinentalne Europe značajno izmijenile u periodu između c. 200. pr. Kr. i 50. po Kr., ovisno o regionu, i vrlo je teško, ako ne i nemoguće govoriti o kontinuitetu indigenih identiteta kroz ovaj period.

Vrijedi pripomenuti da se još uvijek u popularnom diskursu, a pokatkad čak i znanosti, bilo postjugoslovenskoj, bilo izvan postjugoslovenskog jezičkog kruga, pokatkad barata terminima kao što su primjerice: "Iliri", "Ilirske zemlje", "Ilirski etnički kompleks"! Treba još jednom podsjetiti da je termin Ilirik (*Illyricum*) produkt rimskog kolonijalnog zemljopisa koji je konstruirao ovaj region jednako kao i druge zemljopisno-političke cjeline kontinentalne Europe, kao što su Galija, Germanija, Hispanija itd. Konstrukcija Ilirika se temeljila na rimskim političkim potrebama, ne na "objektivnom" viđenju kulturne homogenosti zajednica koje su tamo obitavale, ili zajedničkom identitetu koje su te zajednice dijelile¹¹. Samim time sva terminologija povezana s "Ilirima", dakako izuzev kada se radi o Ilirskom kraljevstvu heleničkog doba ili zajednicama koje su ga sačinjavale, trebala bi biti korištena vrlo oprezno, ako ne i biti konačno izbačena iz znanstvene literature, jer predstavlja suvremenu taksonomsku kategoriju, a ne stvarni identitet ljudi koji su živjeli u predrimsko doba.

Povećana svjesnost o heterogenosti željeznodobnih zajednica i sofistikacija pristupa njihovom izučavanju još uvijek nije uklonila temeljne probleme teorijskog pristupa njihovom nastanku i socijalnoj organizaciji. Tu

⁹ Ferguson / Whitehead 1992, posebice 1-30 i 127-150.

¹⁰ Wells 1999, 33, 57; 2001, 31-2. Vidi također Nash 1978 (Galija); Slofstra 2002; Roymans 2004 (Batavi u Belgijskoj Galiji); Papworth 2008 (Durotrige u Britaniji); Oltean 2007, 41-53 posebice 46 (Dacija); D. Whittaker 2009 (sjeverna Afrika), itd.

¹¹ Šašel Kos 2005, 219-244; Džino 2008b; 2010a, 36-43.

primarno mislim na pretpostavku da etničke zajednice nastaju kroz proces "etnogeneze". Revizijom njemačkog Panilirizma na Sarajevskom simpoziju 1964. dominira interpretativni okvir "etnogeneze" koja inzistira na ideji da skupine nastaju tijekom duga vremena od stabilnog "etničkog središta", što u svojevrsnom socijalnom vakumu evoluira prolazeći kroz različite oblike društvene organizacije¹². Ovaj pristup je podudaran, mada se ne razvija direktno iz studija Yulijana Bromleya i sovjetske "etnogenetske" škole koja je odavna kritizirana za svoje objektivističko videnje etniciteta, svoj etnocentizam i primordijalizam. Etnogenetski "procesi" su dakle znanstveni, teorijski konstrukt, koji podrazumijeva da etnicitet postoji u svojevrsnom vakumu, teološki pretpostavljajući postojanje socio-političkog "progresa" od obiteljskih do etničkih skupina, a pri tom zanemarujući značaj drugih društvenih formacija, te interakcije s drugim skupinama. Termin "etnogeneza" u gornjem smislu ne smije se pobrkati s Wenskusovom etnogenezom koja želi pokazati da su ranjosrednjovjekovne identitete prenosile elitne ratničke skupine, i koja je uz znakovite izmjene uglavnom prihvaćena metodologija u studijama ranosrednjovjekovnih, a odnedavna i ponekih antičkih identiteta¹³.

Dezidijati: materijalna kultura

Dakle, uzevši u obzir gore navedena gledanja na pretpovijesne zajednice kontinentalne Europe i sveprisutno preispitivanje dosadašnjeg "znanja" o prošlosti, vrijedi se s razlogom zapitati: što mi zapravo znamo o Dezidijatima, što sve zapravo sačinjava popularno i znanstveno "znanje" o Dezidijatima?

Prvi segment toga "znanja" neosporno je materijalna kultura predrimskog perioda. Čović, najutjecajniji znanstvenik za pretpovijesnu materijalnu kulturu ovog regiona, definirao je postojanje srednjobosanske kulturne skupine od c. XII stoljeća pr. Kr., koju je identificirao kao Dezidijate, skupinu spomenutu u vrelima iz povijesnog perioda i lociranu u približno istom području. Postojanje ove arheološke kulture uglavnom je određeno kroz specifičnu tipologiju keramike i uporabu određenih ornamenata na predmetima, u skladu s tada prevladajućim pogledima na povezanost materijalne kulture i identiteta¹⁴. Tipologija keramike ili metalnih objekata neosporno je zgodna alatka za određivanje kronologije materijalnih nalaza, ali danas nažalost nije previše korisno uporište za određivanje skupnoga identiteta ili etniciteta, osobito ako je uzeta izvan konteksta u kojemu je postojala. Što se drugih elemenata ove materijalne kulture tiče, naseobinska struktura je nešto jasnija kroz lociranje brojnih željeznodobnih gradina i nekolicine nizinskih nastambi u ovom regionu, dok je problem nedostatka nekropola vidan, što se ne bi trebalo pripisivati samo nedovoljnoj istraženosti ili nenastanjenosti

¹² Benac 1964b; 1987b; Čović 1964a; 1986.

¹³ Wenskus 1961. O sovjetskoj antropologiji etnosa vidi Banks 1996, 17-24. Kritiku sovjetske etnogeneze je sveobuhvatno izložio Curta 2002, usp. Kohl 1998, 230-233.

¹⁴ Čović 1965; 1976, 187-237; 1987, kroz materijalnu kulturu (keramika, metalni predmeti).

prostora u pretpovijesti, već i mogućnosti arheološke nevidljivosti ukopnih običaja, kao što bi bilo primjerice hipotetsko rasipanje pepela od kremacije.

Izuzev samog lociranja, gradinski kompleksi u ovom regionu nedovoljno su arheološki istraženi, osobito glede njihove funkcije i bližeg datiranja kontinuiteta korištenja, koje je za sada pouzdanije ustanovljeno samo za naselje i gradinu Pod pokraj Bugojna¹⁵. Sugeriraju se 6, moguće 7 glavnih zona prostorne koncentracije željeznodobnih gradina centralnobosanske skupine: sarajevsko polje, dolina Lepenice i njezino ušće u Fojničku rijeku, šire okruže visoke doline s odgovarajućim tokom rijeke Bosne, šire kakanjsko područje, zenička kotlina, lašvansko-travničko područje s tokom rijeke Bile te gradinska koncentracija južno od ušća rijeke Krivaje u Bosnu¹⁶. Sam raspored ovih prostornih zona otkriva značajnu razinu decentralizacije prostora i posredno potvrđuje postojanje i organiziranje više različitih zajednica u pretpovijesti. Četiri kompleksa se mogu istaći kao najdominantniji: zenička kotlina, srednji i donji tok Lepenice (Kiseljak), istočni dio sarajevskog polja, te dolina rijeke Lašve, s regionalnim centrima, kao što su: Pod pokraj Bugojna, Debelo Brdo-Zlatište — kompleks pokraj Sarajeva, ili gradina Oštrik-Kiseljak. Značajno je istaći da pozicioniranje ovih naseobinskih kompleksa pokazuje blizinu prirodnih komunikacija i obradive zemlje kao glavne prioritete¹⁷. Možemo s izvjesnom sigurnošću pretpostaviti da su ova četiri naseobinska kompleksa predstavljala vodeće zajednice srednjobosanske skupine u predrimskom periodu, politički i gospodarski gledano¹⁸. Konstrukcija gradina pokazuje stupanj homogenosti, s izuzetkom zona srednjeg i donjeg toka Lepenice, gdje dominira specifičan tip ovalne gradine, koji se razlikuje od oblika gradina u drugim regionima¹⁹.

Značajan problem pri diskutiranju o predrimskim zajednicama srednjobosanske skupine jeste nedovoljno poznavanje njihova ritusa sahranjivanja. Generalno govoreći, prevladava sahranjivanje u ravne grobove koje se ne razlikuje previše od južne delmatsko-goričke skupine, no njihova istraženost je do danas cjelokupno gledajući vrlo skromna²⁰. Nekropole u Brezi i Visokom stoga predstavljaju do sada jedine temeljnije istražene arheološke cjeline koje mogu nešto više reći o ritusu sahranjivanja među ovim zajednicama. Nažalost, ovi nalazi su locirani u relativno perifernom regionu koji ne predstavlja ni jedan od vodećih naseobinskih kompleksa u predrimsko doba

¹⁵ Čović 1964b; 1975.

¹⁶ Vidi Mesihović 2007, 781 za ovu podjelu.

¹⁷ Mesihović 2007, 961-976

¹⁸ Valja, dakako, pristupiti s velikim oprezom jednadžbi: veća gradina = veća populacija = kompleksniji gospodarski i društveni sustav (princip poleogeneze definiran u Suić 1976). Izuzev kao utvrda/naseobina, gradina se može uopćeno vidjeti kao nastojanje da se označi prostor za privremene potrebe zajednice (ceremonijalne, ritualne), odnosno kao simbol zajednica koje su snažno zainteresirane za obilježavanje međusobnih granica... vidi Hill 1995 na primjeru britanskih željeznodobnih *hillforts*.

¹⁹ Anđelić 1963, 156-160.

²⁰ Čović 1987; Vidi također Perić 2002, 193 koji s pravom kritizira generaliziranje u ranijim diskusijama o ukopnim običajima centralnobosanske skupine.

– njegov značaj se uvećava tek u rimsko doba – tako da se zbog nedostatka komparativnog materijala za sada ne može reći koliko su ove nekropole reprezentativne za čitavo područje srednjobosanske skupine.

Nekropola iz Gračanice kod Visokog je nažalost uništena ranijim površinskim radovima. Jedino je moguće sa sigurnošću reći da se radi o inhumacijskom sahranjivanju u ravne grobove u dva kronološka perioda: kraj VIII / početak VII stoljeća pr. Kr. i druga polovica V / početak IV stoljeća pr. Kr.²¹. Nekropola Vratnica-Gornji Skladovi kod Visokog sastoji se od zajedničke inhumacijske grobnice dvadesetak muškaraca(?) za koje se pretpostavlja da su žrtve oružanog sukoba, i koji su preneseni s mjesta originalne pogibije, te naknadno sahranjeni skupa. Pronađeni su naizgled skromni grobni prilozi poput nakita, keramike, životinjskih kostiju, željeznih kopalja, ulomaka mačeva, a tretman sahranjenih izgleda jednak, bez vidne socijalne diferencijacije. Stoga izgleda osnovana tvrdnja da je izgradnja grobnice rezultat zajedničkog napora cijele zajednice da komemorira svoje poginule pripadnike. Grobnica se datira uglavnom u drugu polovicu IV stoljeća pr. Kr.²².

Nedavno objavljeni nalazi iz obližnje nekropole Kamenjača kod Breze, datirane u kontinuitetu od III stoljeća pr. Kr. do rimskog doba, ostavljaju mnogo prostora za interpretaciju, osobito kada se usporede s nalazima iz Visokog. Nalazi iz Kamenjače otkrivaju nekropolu u kojoj dominiraju dva običaja kremacije: predrimski i rimski. Predrimske kremacije uglavnom ne koriste urne (mogućnost nije isključena za dva groba), ali pokazuju značajan strupanj heterogenosti po pitanju grobnih konstrukcija. Locirana su četiri različita oblika grobnih konstrukcija, ali je također uočeno i postojanje grobova bez ikakvih konstrukcija. Usporedo s ovim kremacijama pronađen je na istom mjestu inhumacijski grob ženske osobe iz II stoljeća pr. Kr. Grobni prilozi sugeriraju snažan naglasak na spolnim identitetima, što je osobito vidno u čestim nalazima oružja, posebice kopalja, odnosno sitnog nakita. Istraživač Paškvalin snažno naglašava sličnost ove nekropole s glasinačkim krugom, a nađeni predmeti, posebice fibule, pokazuju također utjecaj latena iz panonske nizine, ali i prisutnost helenističke keramike sa Ise²³.

Za razliku od one u Visokom, nekropola u Brezi pokazuje opipljiviju socijalnu diferencijaciju, proces socijalnog natjecanja između kompleksnijih grobnih konstrukcija s grobnim prilozima, koje bi mogle predstavljati staleški i klanski identitet, postojanje kremacija bez grobnih konstrukcija, ali i višestrukih kremacija²⁴. Inhumacijski grob Paškvalin vidi u aspektu *Culture-*

²¹ Čović 1987, 484-490, 496-502.

²² Čović 1984, 37-48; 1987, 512, kontra Perić 1994/95, 125 datirajući grobnicu u kasno III stoljeće pr. Kr.

²³ Paškvalin 2008. Datiranje početaka sahranjivanja na nekropoli oprezno je stavljeno u sredinu III stoljeća pr. Kr., Paškvalin 2008, 141, cf. Paškvalin 2002, 340, ali kasnolatenske fibule po kojima je inhumacijski grob datiran, datirane su c. 350-250 pr. Kr. tako da se gornja granica može teorijski pomaci i prema kasnom IV / ranom III stoljeću pr. Kr.

²⁴ Istraživanje pokazuje mogućnost postojanja višestrukih kremacija čiji grobni prilozi sugeriraju ratničke attribute. Paškvalin 2008, 114-115.

History metodološkog pristupa kao pasivni odraz drugog "etniciteta", ili "preživljavanje starije tradicije"²⁵. Suvremeni pristup izučavanju ukopnih običaja u antici i srednjem vijeku pokazuje da način ukopa nema mnogo zajedničkoga s pasivnim odražavanjem etniciteta ili religije preminule osobe, već da se radi o aktivnom društvenom procesu koji nam govori o društvenoj strukturi i načinima na koji zajednica projicira identitet sahranjene osobe²⁶. Bogata oprava inhumirane žene prije se odnosi na prikazivanje njezinog društvenog staleža, negoli na njezin etnicitet, dok česti prilozii ratničke oprave mogu sugerirati spolnu i klasnu pripadnost rade negoli profesiju sahranjenih osoba.

Postojanje određene željeznodobne skupine koju znanost naziva srednjobosanskom ne implicira samo za sebe postojanje zajedničkog etniciteta ili snažno izraženog specifičnog skupnog identiteta. Kao što je već pripomenuto, nedovoljna istraženost je problem sama po sebi. No, sa sadašnjim znanjem, može se s oprezom ustvrditi da arheologija ne potvrđuje postojanje značajnih pretpovijesnih političkih tvorevina u ovom regionu, već rade regionalni kulturni identitet koji se formira široko otvoren prema utjecajima s istoka, juga i sjevera reinterpetiranim u specifičnom regionalnom kontekstu – što se posebice vidi u nalazima s nekropole u Kamenjači, gdje je prisutna isejska keramika, utjecaj latena iz panonske nizine, te naglašena sličnost s nešto ranijim kremacijama na Glasincu.

Arheologija sama za sebe ne ukazuje na postojanje jedinstvenog identitetskog narativa: prostorna koncentracija gradina svjedoči o razvoju i formaciji različitih regiona unutar srednjobosanske skupine. Nekropole su na žalost pronađene unutar svega jednog od ovih regiona, tako da s postojećim saznanjima ne možemo (za sada) govoriti o jedinstvenom načinu sahranjivanja, a ne možemo niti diskutirati o ukopnim običajima u komparativnom kontekstu. Postojanje istovremene kremacije i inhumacije u visočkom regionu u kasno željezno doba pokazuje različite pristupe konstrukciji identiteta (klanskog, staleškog, spolnog) u ovom periodu. Naglasak na prezentaciji identiteta muškaraca s ratničkim atributima te pojava skupnog sahranjivanja poginulih ratnika može sugerirati postojanje značajnog političkog natjecanja između pojedinačnih zajednica srednjobosanske skupine, posebice između četiri najznačajnija kompleksa. Širenje latenskog društvenog i kulturnog habitusa, rade no posljedica imaginarnih masivnih "keltskih seoba" u jugoistočnoj Europi²⁷, zacijelo je utjecalo na povećanje političkog natjecanja među ovim zajednicama, a i postupnu društvenu stratifikaciju unutar njih²⁸.

²⁵ Paškvalin 2002: 2008, 142.

²⁶ Literatura se stalno uvećava – ovo je vrlo selektirana bibliografija: Morris 1992; Williams 2003; 2007; Hope 2001, etc.

²⁷ Vidi Džino 2007c, o masivnim "keltskim migracijama" u jugoistočnu Europu kao literarno-povijesnoj konstrukciji. Perić 1994/95, 125-130 maštovito interpretira vratnički skupni ukop kao posljedicu pretpovijesnih migracija u područje srednjobosanske skupine izazvanu "Keltskim migracijama", no bez temeljnih dokaza.

²⁸ Utjecaj latena na centralnobosansku skupinu vidan je kroz materijalnu kulturu, Perić 1994/95; 2002, 190-192; Paškvalin 2008, 141, što nije iznenađenje kada se uzmu u obzir nalazi oružja latenskog tipa u grobovima u susjednoj Semberiji, Jovanović 1987, 826-828.

Grubo govoreći, arheologija srednjobosanske kulturne skupine u kasnom željeznom dobu pokazuje nam jedinstvo i heterogenost u isto vrijeme. Ovaj region izgleda široko otvoren i aktivan u interakciji s mediteranskim i latenskim svijetom, dok u isto vrijeme izgrađuje specifične regionalne oblike. Regionalni identitet može biti viđen kroz korištenje određenih motiva na keramici ili metalnim predmetima, no ovaj identitet izgleda iznutra znakovito fragmentiran na zasebne zajednice koje su u međusobnom natjecanju za dominaciju i kontrolu prirodnih komunikacija. Da nemamo pisanih i epigrafskih vrela, teško da bi se sa sadašnjim nalazima uopće moglo diskutirati o postojanju jedinstvene etničke zajednice ili "naroda" u predrimsko doba. Arheologija sama po sebi ne svjedoči o postojanju "naroda" Dezidijata u predrimsko doba, već o postojanju određenog kulturnog habitata, možemo ga nazvati i regionalnim identitetom, znakovito fragmentiranog među individualnim zajednicama, koji ni po čemu ne pokazuje postojanje objedinjujućih diskurzivno-ideoloških struktura koje bi se mogle nazvati etnicitetom. Zato se u ovoj kratkoj potrazi za Dezidijatima valja okrenuti svjedočenju pisanih i epigrafskih vrela, koja se uglavnom odnose na proces uključivanja ovog regiona u rimske političke strukture i na rimski administrativni *civitas Daisiatum*.

Dezidijati: pisana vrela

U pisanim vrelima imamo prvi spomen skupine Daisioi iz 33. pr. Kr. u Apijanovoj *Ilirike*, koji se uglavnom danas u literaturi identificiraju kao Dezidijati²⁹. Sljedeći spomen datira iz perioda Batonova rata 6.-9. po Kr., odnoseći se na skupinu koju naša vrela Kasije Dion, Velej Paterkul i Strabon nazivaju Dezidijatima³⁰. Problem ovih pisanih vrela jeste da oni zapravo predstavljaju pačvork različitih svjedočanstava iz perspektive različitih žanrovskih i kronoloških konteksta. Nijedno od njih ne precizira bliže tko su Dezidijati o kojima se govori, time dovodeći modernog istraživača pred simplificirajući teleološki zaključak da svi oni zapravo govore o jedinstvenom dezidijatskom narodu koji nastaje iz srednjobosanske arheološke kulture željeznog doba i preživljava u formi rimskog peregrinskog civitasa.

Najstariji pisani spomen su Apijanovi Daisioi (Desii). Oni se pojavljuju u kontekstu Oktavijanove kampanje protiv Japoda, Segestana i Delmata 35.-33. pr. Kr., kao jedan od njegovih najznačajnijih protivnika, navedenih u redosljedu između Delmata i Peona (Panona). Njihova lokacija nije dana, i mada je izjednačavanje Daisioi = Desidijati u znanstvenoj literaturi pozitivistički-zdravorazumsko razmišljanje koje ima svoju težinu, bez više podataka ne možemo s apsolutnom sigurnošću ustvrditi njihovu povezanost, jer zapra-

²⁹ Appian, *Illyrike* 17 (49).

³⁰ Kasije Dion, *Povijest Rima* 55.29.2; Velej Paterkul, *Historia Romana* 2.115.4; Strabon, *Geographia* 7.5.3.

vo ne znamo o kojoj skupini Apijan govori. Ako i prihvatimo da njihovo nabrajanje iza Delmata i ispred Panonaca kognitivno smješta skupinu Daisioi u kontinentalnu Dalmaciju, to i dalje ne znači da ih neizbježno moramo identificirati sa skupinom nazvanom Dezidijati iz perioda Batonova rata. Vrlo je vjerojatno da su Daisioi bili jedna od političkih zajednica srednjobosanske željeznodobne skupine³¹, koja se suprotstavila Oktavijanovim legatima u svojstvu saveznika, klijenata ili pripadnika Delmatskog saveza, ali samo na osnovu Apijanovog svjedočanstva nećemo nikada biti posve sigurni u to. Niti Dezidijati, niti bilo koja druga zajednica centralnobosanske skupine nije spomenuta u kontekstu panonskog rata (12.-9. pr. Kr.), izuzev pod rimskim kolonijalnim identitetom Dalmatinaca, tako da nismo u stanju odrediti što se dešavalo u ovom periodu, i koje su zajednice iz ovog regiona uopće učestvovala u sukobu s Tiberijem. Indicija Dalmatinske "pobune" u vrelima može sugerirati da su ove zajednice kapitulirale (tj. napravile *deditio*) još u sukobu s Oktavijanom, tako da je panonski rat viđen kao gušenje pobune u našim vrelima, no to je ponovno ništa više do još jedna od mnogih spekulacija³².

U kontekstu Batonova rata Dezidijati su spomenuti kao jedna od skupina kojoj je vod izvjesni Baton. Dion veli da je rat počeo prigodom regrutacije Dalmatinaca, na inzistiranje Batona od Dezidijata, dok Velej spominje Dezidijate poimence također samo jednom, skupa s Pirustama, kao Dalmatince³³. Niti Dion niti Velej Paterkul ne preciziraju tko su Dezidijati o kojima govore, da li se taj termin odnosi na etničku, političku ili socijalnu grupaciju. Oba autora uglavnom preferiraju identitete Dalmatinaca i Panonaca, koji su produkti rimskog kolonijalnog zemljopisa koji je kreirao Dalmaciju i Panoniju kao zemljopisno-administrativne jedinice. Postojanje (He)duma, dezidijatskog kaštela u Dolabelinom natpisu iz 19./20. po Kr., koji nikada nije lociran precizno, pokazuje da je (He)dum centralno mjesto Dezidijata, ali nam ponovno ne može poslužiti da ustanovimo tko su oni, da li su Dezidijati klan, regionalni identitet, "narod" ili politička formacija³⁴.

Strabon pak Dezidijate vidi u kontekstu svoje etnografije kao jedne od Panonskih *ethne* čiji je hegemon Baton, mada iz teksta nije potpuno jasno da li Strabon titulira Batona kao vodu svih Panona ili samo kao dezidijatskog vodu³⁵. Strabonovo djelo funkcionira u kontekstu znatno različitom od prethodno navedenih: ono se temelji na ugrađivanju romanocentričnog koloni-

³¹ Šašel Kos 2005, 459. Takva pretpostavka ima nešto više težine kada znamo fragmentaciju prostora kojim se odlikuje srednjobosanska skupina. Zemljopisno, regioni Travnik-Bugojno ili Kiseljak izgledaju hipotetično najzgodniji da budu Daisioi.

³² Džino 2010a, 113-114. Za tijek sukoba vidi Domić-Kunić 2006: 102-109; Džino 2010a, 129-134.

³³ Vel. Pat. 2.115.4 *Perustae et Desidiates Delmatae*.

³⁴ CIL 3.10159 (korigirani CIL 3.3201). (He)dum je lociran na različita mjesta poput Breze, Bojanovski 1988, 152. Pridružio bih se nagadanju Mesihovića (2007, 941-988) koji ga locira među južne zajednice srednjobosanske skupine: region Kiseljaka (Višnjica-Podastilje) ili sarajevskog polja (Zlatište).

³⁵ Strabon, 7.5.3: "Panonske ethne su: Breuci, (i) Andizeti, (i) Dicioni, (i) Piruste, (i) Mezeji, i Dezidijati čiji hegemon je (ili bješe) Baton." (prijevod: autor).

jalnog zemljopisa u zemljopisno i etnografsko "znanje" njegovoga doba kroz uporabu postojećih žanrovskih templatata (standardizacija) helenističkog zemljopisa i etnografije. U okviru ovih templatata Strabon vidi identitete populacija izvan mediteranskog kulturnog kruga, koje ne temelje svoje identitete na gradu-polisu, kao *ethne* – što je termin prevashodno rezerviran za političke identitete. On je prvi autor za kojeg znamo da je političku konstrukciju Ilirika "upisao" u antičku literarnu baštinu, pretvarajući politički konstrukt Ilirika u literarni kulturno-zemljopisni konstrukt³⁶. Strabon određuje Panone kao zajednice koje su učestvovala u Batonovom ratu: Piruste, Mezeje, Breuke, Amantine i Dicine, tako da možemo reći da je njegov kriterij politički, ne etnički³⁷. Strabon također na istom mjestu veli da on nabraja samo najznačajnije zajednice – mnoštvo drugih postoji u Dalmaciji.

Antička vrela nam ne pokazuju "objektivnost": ako Strabon veli za određenu skupinu da su Panoni, da li to automatski znači da on koristi iste parametre kao i suvremena arheologija, tj. žarna polja³⁸? No, određeni zaključci mogu se izvesti vrlo oprezno iz pisanih vrela koja sva govore o periodu u kojemu je centralnobosanska skupina priključivana rimskom političkom okviru. Dolabelin natpis pokazuje da je postojalo centralno uporište Dezidijata odmah nakon Batonova rata kao značajna postaja na novoizgrađenoj cesti. Ali niti ovaj natpis, niti Dion, niti Velej Paterkul ne pokazuju tko su zapravo Dezidijati o kojima se govori, da li oni predstavljaju rod, obitelj, region, političku ili etničku skupinu. Strabon vidi Dezidijate kontekstualno kao jedan od dominantnijih Panonskih *ethne* – *ethne* u smislu političke skupine – među brojnim drugim skupinama, time donekle sugerirajući pretpostavku da su Dezidijati u Batonovom ratu predstavljali prevashodno politički savez, a ne etničku zajednicu.

Civitas Desitiatum

Dezidijate u Rimskoj administrativnoj strukturi nešto je lakše "dotaći" od Dezidijata iz doba Batonova rata. U listi peregrinskih civitates dalmatinske provincije kod Plinija starijeg imamo spomen *civitas Desitiatum* s njegove 103 *decuriae*, što ga čini komparativno najvećim u Naronitanskom konventu, a četvrtim po brojnosti *decuria* kada se uzmu u obzir *civitates* iz Salonitanskog konventa³⁹. Epigrafska potvrda postojanja ovog civitasa utvrđena je u natpisu iz Breze na kojemu se nalazi ime njegova indigenog princepsa: T. F(lavius) Valens f., te u natpisu koji komemorira centuriona legije XI *Claudia pia fidelis* Marcela, koji je bio prefekt Mezeja i, ako je vjerovati

³⁶ Džino 2008c

³⁷ Nedavno je sugerirano da je Strabon naveo listu Panonaca u 7.5.3 povodeći se za naslovom Tiberijejevog trijumfa, Colombo 2007, 7.

³⁸ Paškvalin 2008, 135-138.

³⁹ Plinije, *Historia Naturalis* 3.143 (*civitas Desitiatum*). Veličina *decuria* ostaje nepoznatom.

Mommsenovoj rekonstrukciji, vjerojatno Dezidijata⁴⁰. Pokazivanje Dezidijatskog identiteta evidentirano je samo u dva slučaja do sada: na nadgrobnom spomeniku augzilizara Temansa, sina Platora iz Garduna, i otpusnoj diplomi legionara Nerve, sina Laide iz Herculaneuma⁴¹.

Problemi koji se nameću s ovim segmentom vrela tek su odnedavna jasnije formulirani u historiografiji koja se bavila odnosom predrimskih identiteta i rimskog administrativnog ustroja. U najkraćem: ranija historiografija je podrazumijevala da su rimski administratori uglavnom poštivali kontinuitet identiteta iz predrimskog doba i prilagođavali provincijalni administrativni ustroj prijašnjem stanju stvari. Bez obzira na znakovitu heterogenost zajednica koje su spadale pod rimski administrativni ustroj diljem imperija, generalno govoreći Rim nije bio previše zainteresiran za identitete indigene populacije, niti za njihova prijašnja etnička niti za politička razgraničenja⁴². Postojeće političke jedinice, koje su po mišljenju lokalnih guvernera funkcionirale, prihvatane su, ali često one nisu funkcionirale po želji administratora i bile su restrukturirane shodno okolonostima na terenu. Peregrinski civitas je time bio značajan instrument rimskog imperijalizma, birokratski instrument koji je organizirao postojeće zajednice u nove administrativno-identitetske jedinice i komponirao ih unutar novostvorenih provincijalnih mehanizama⁴³. Samim time, administrativne jedinice unutar rimskog carstva ne mogu se i ne smiju po automatizmu gledati kao kontinuitet predrimskih identiteta, niti etničkih niti političkih. Studije različitih provincija pokazuju da Rim nije vodio računa o poštivanju prijašnjeg stanja, izuzev kada im je to odgovaralo⁴⁴.

Spomen dezidijatskog *princepsa* Tita Flavija Valensa na natpisu iz Breze pokazuje zvaničnu Valensovu titulu i dužnost koju je shodno tituli obnašao unutar administrativne strukture dezidijatskog civitasa, prije negoli njegov osobni etnicitet. Epigrafička vrela indiciraju da su *principes*, u značenju kolegija indigenih starješina/dužnosnika⁴⁵, postojali i u ostalim za-

⁴⁰ Škegro 1997, broj 126 (princeps T. Flavius Valens f.); CIL 9.2564 *praefect* Marcellus; [... pr]AEF/ CIVITATIS MAEZE[iorum/ et civitat/ is Daesit]LATIUM/.

⁴¹ CIL 10.1402 (Herculaneum); CIL 3.9739 (Gardun). Mada je većinu vojnog roka proveo kao mornar, u trenutku sticanja otpusne diplome Nerva je bio legionar legio II Adiutrix koja je formirana od mornara Ravenatske flote c. 70. po Kr.; Ritterling 1925, col. 1438-1439; Dio 55.24.3; usp. Tacitus Hist. 3.50.3

⁴² Strabon, 13.4.12 je lijep komentar očevice upoznatog s prijašnjim stanjem; vidi također 12.3.6. i 12.3.12 o stanju u Maloj Aziji.

⁴³ C. Whittaker 1997. Administrativne intervencije u Iliriku nakon Batonova rata izgledaju značajne; Bojanovski 1988, 63-64; Wilkes 1996, 576-578; Džino 2010a, 160-167.

⁴⁴ Alföldy 1987, 111. Vidi na primjerima: Jones 1997, 29-39 (Britanija); Curchin 2004, 53-61 (Hispania); Alcock 1989, 90-2 (Grčka); Mitchell 1993, 1.87-93 (Mala Azija); Sartre 1991, 109-116. (istočne provincije uopće); D. Whittaker 2009 (sjeverna Afrika).

⁴⁵ Ovo mišljenje potječe od Patscha (Patsch 1899, 176-179) i prihvaćeno je od strane kasnijih autoriteta. Ono se temelji na dvojnosti titule *praepositus et princeps* u Japodskoj civitas, ali je bez epigrafičke potvrde drugdje i stoga se treba prihvatiti s dužnim oprezom, jer s postojećim stanjem vrela nije u potpunosti pokazano da li se radi o kolegiju dužnosnika ili o položaju rezerviranom samo za jednu osobu.

jednicama Dalmacije i Panonije, i to na različitim razinama: od lokalne/regionalne, kasnije municipalne, do razine cjelokupnog civitasa¹⁶.

Privatno pokazivanje Dezidijatskog identiteta očituje se u dva do sada poznata primjera pripadnika rimske vojske. Mora se pripomenuti da ovdje imamo posla s vrlo specifičnim kontekstom konstrukcije identiteta unutar zatvorenih socijalnih institucija u dijaspori, kao što su rimska mornarica i rimski augzilijari, odnosno legionari. Identitet na formalnim i privatnim natpisima pokazuje da je imperijalna institucionalizacija "etničkih" imena u rimskoj vojsci bila prihvaćena od strane samih vojnika. Mornari podrijetlom iz Dalmacije i Panonije na nadgrobnim natpisima pokazuju formiranje specifičnog dalmatinskog i panonskog identiteta (*natione Delmata* i *natione Pannonius*) od flavijevskog perioda nadalje, dok augzilijari u pravilu ističu svoj peregrinski civitas, odnosno municipalni identitet¹⁷. Oba slučaja gdje nalazimo dezidijatski identitet u privatnom kontekstu uklapaju se u konvenciju predstavljanja augzilijarskog/legionarskog identiteta kroz navođenje civitasa rođenja. Stoga pokazivanje Dezidijatskog identiteta na natpisima treba vidjeti u dva konteksta: kao dio administrativne konvencije, osobito u slučaju formalne diplome legionara Nerve, ali također i prihvaćanje institucionaliziranog "etnika" kao vlastitog identiteta u slučaju Temansa iz Garduna.

Dakle, vidimo da niti ovaj skup vrela ne pokazuje postojanje "naroda" Dezidijata u rimskom periodu. Vrela jasno pokazuju postojanje administrativne jedinice, dezidijatskog peregrinskog civitasa i jednog od njegovih indigenih dužnosnika – princepsa Tita Flavija Valensa. Koliko ova administrativna jedinica korespondira sa skupinom koju pisana vrela nazivaju Dezidijatima u Batonovom ratu – ne može se odrediti bez više podataka. Epigrafička potvrda dezidijatskog identiteta na natpisima rimskih vojnika pokazuje da se rimski administrativni etnik implementirao od strane rimske administracije, ali i da je bio prihvaćen od strane vojnika. Identitet nametnut od strane kolonijalne sile stoga je postao obilježje identiteta njegove populacije, osobito u dijasporskom kontekstu.

Što ćemo sad?

Kako je ova diskusija pokazala, ako pobliže pogledamo vrela na koje se pozivamo kada diskutiramo o "narodu" Dezidijata, vidimo da su ona krajnje segmentirana, kronološki i kontekstualno. Ova segmentiranost odaje različite povijesne narative: spoljnu percepciju pisanih vrela, administrativni for-

¹⁶ Rendić-Miočević 1989, 860-864; Bojanovski 1988, 60-62, usp. Wilkes 1969, 185-190.

¹⁷ O formaciji identiteta augzilijara na natpisima: Speidel 1986; Hope 2001; Roymans 2004; Derks 2009. Uopćeno o mornarima i augzilijarima iz Panonije i Dalmacije s natpisima vidi Domić-Kunić 1988 (augzilijari); Domić-Kunić 1994/95; 1996 (mornari). O formaciji dalmatinskog identiteta u ovim zajednicama vidi više u Džino 2010b.

malizam u epigrafskim vrelima i materijalnu kulturu – obuhvatajući potpuno različite vremenske periode i kontekste pod jedinstvenom etničkom etiketom. S jedne strane imamo materijalnu kulturu, koja nam ne govori mnogo o identitetu željeznodobne populacije, već više o raznolikosti zajednica koje su nastanjivale ovaj region u predrimsko doba u različitim prostornim zonama habitacije i snažnim regionalnim centrima. Ukopi pokazuju raznolikost pristupa identitetskoj reprezentaciji i ne idu u prilog tvrdnji da je postojao jedinstven identitetski diskurs u predrimsko doba. Reprezentacija pokojnika pokazuje društvenu stratifikaciju na jednoj nekropoli i relativnu egalitarnost na drugoj. Kulturne karakteristike srednjobosanske skupine ne određuju etnicitet, dijeljena tradicija, kultura ili kulturni habitus (ako možemo uopće govoriti o dijeljenoj kulturi prije no o regionalnom identitetu na osnovi dosadašnjih nalaza) ne pokazuju etnicitet sve dok ne komuniciraju s 'drugim'.

Pisana i epigrafska vrela govore o najmanje tri različita identiteta. Prvi je skupina Daisioi iz 33. pr. Kr. koja može, ali ne mora biti jednaka Dezidijatima iz Batonovog rata. Drugi je politička skupina Dezidijata kojoj je Baton vodio u Batonovu ratu, dvije generacije kasnije. Treći je Dezidijatski civitas, administrativna jedinka unutar rimske provincije Dalmacije, posvjedočena u generaciji nakon Batona. Pisana vrela nam prikazuju percepciju "drugoga" od strane spoljnog promatrača koji ima specifičan kut gledanja. S izuzetkom Apijana koji govori o Oktavijanovom pohodu, sva ostala vrela govore samo o Batonovom ratu. Ona ne predstavljaju objektivnu "etničku taksonomiju" regiona, niti su zainteresirana da je uspostave. S time mi ne možemo znati da li vrela govore o političkom savezu, obitelji ili rodu kada govore o Dezidijatima. Epigrafija i Plinije nam pak govore o rimskom civitasu, specifičnoj administrativnoj tvorevini koje je iskoristila naziv jednog od značajnijih identiteta koji je zatekla i institucionalizirala ga kao etnik. Koliko je ovaj etnik bio prihvaćen unutar samog područja ne znamo, ali natpis jednog augzilijara svjedoči o tome da je prihvaćen kao identitetski amblem u određenom periodu u dijasporskom kontekstu.

Povezivanje ovih vrela koja su kontekstualno i kronološki različita dovodi do teleološkog zaključka da svi oni govore o Dezidijatima koji su nekada postojali kao "narod" ili "narodonosna skupina" te rezultira s konstrukcijom i konceptualizacijom Dezidijata kao etniciteta u znanstvenoj interpretaciji i popularnoj percepciji. Znanost je spojila nekoliko različitih vrela u svojevrsnog frankenštajnovog monstruma da bi konstruirala društvenu jedinku "narod", namećući tako suvremena shvatanja društvenih skupina u viđenje prošlosti, i ozbiljno zamagljujući i distorzirajući viđenje te prošlosti.

Proces pojačane interakcije s Rimom u II i I stoljeću pr. Kr. najvjerojatniji je razlog za formiranje kompleksnijih političkih saveza koji su objedinili regionalne zajednice u unutrašnjosti buduće provincije Dalmacije, mada je teško vjerovati da su ovi politički savezi bili u stanju nametnuti stalnije identitetske diskurse. Postojanje ovih političkih saveza utjecalo je na rimska pisana vrela da ih etniciziraju pretpostavljajući, u kontekstu barbarske antropologije u kojemu su operirali, da ovi identiteti postoje kao stalni u bez-

vremenskom i bezpovijesnom vakumu barbarskih društava. Ovo političko objedinjavanje rezultiralo je dominacijom određenih (bolje organiziranijih, brojnijih) zajednica koje nisu neophodno bile po volji svima. Time su direktni kontakti s Rimom ponudili priliku eliti jačih zajednica da uspostave i legitimiziraju dominaciju nad slabijima kroz otpor Rimljanima, dok su slabije zajednice vidjele prigodu da kroz kolaboraciju s Rimom izmijene postojeće stanje. Pobjeda Rima rezultirala je uspostavljanjem peregrinskog civitasa, koji je institucionalizirao percepciju dezidijatskog etniciteta unutar provincijalne strukture. U određenom periodu ove promjene rezultirale su izgrađivanjem dezidijatskog identiteta koji je uskoro postupno zamijenjen municipalnim identitetima u II i III stoljeću, ali i provincijalnim dalmatinskim identitetom.

Ne vjerujem da je postojao jedinstven narativ dezidijatskog identiteta: ono što zovemo Dezidijatima konvencionalno je etiketiranje pretpovijesnih i antičkih zajednica u centralnoj Dalmaciji, a ne odraz njihova identiteta. Dezidijatski identitet se mijenjao shodno kontekstima od sub-regionalnog (klan-skog?) identiteta, preko percepcije spoljnog promatrača u pisanim vrelima, sve do identitetskog diskursa uspostavljenog s peregrinskim dezidijatskim civitasom. Isticanje "dezidijatstva" maskira postojanje ostalih identitetskih diskursa koji nam ostaju nepoznatima. Tvrdnja da Dezidijati nisu etnicitet, već identitet koji je postojao u različitim kontekstima nije u suprotnosti s dosadašnjim istraživanjima i postojećim vrelima; naprotiv, ona omogućava da buduća arheološka istraživanja nedovoljno istraženog regiona dalmatinske unutrašnjosti budu oslobođena balasta "etnicizacije" povijesti koja je nametnula gledanje skupnih identiteta iz perspektive XIX stoljeća na prošlost.

Summary

The Daesitiates: The identity-construct between contemporary and ancient perceptions

This paper discusses the ancient identity known from the sources as the Daesitiates. The crucial question that this paper raises is: what is hidden behind the term Daesitiates? Is this term a construct of the ancient sources and modern interpretations, or did it exist once as a historical "reality", and whose reality did that term represent? Currently the prevailing scholarly opinion is that the Daesitiates represented an ethnic or proto-ethnic community, which developed through different stages of social organisation from the late Bronze Age throughout the Iron Age to the arrival of the Romans in the first century BC, ultimately becoming a "people" or a "people-making community".

The existing sources are analysed against the contexts in which they existed: the pre-Roman Iron Age archaeological culture (Central-Bosnian culture) and the written and epigraphic sources. The archaeology shows the existence of a specific kind of regional identity, but it does not provide evidence for the assumption that a unified identity-discourse existed in the pre-Roman era. Although the region is insufficiently explored, a few things might be deduced from the existing knowledge. The settlement pattern of known hillforts (*gradine*) shows a few different zones of habitation positioned around arable land and natural communications – usually the valleys of the rivers. Burial customs are partially known only from the Visoko-Breza sub-region and do not necessarily reflect the whole region, which is ascribed to this archaeological culture. The earlier dated Vratnica-Donji Skladovi necropole presents an inhumated group burial of warriors without visible social differences, while in the recently published and later dated Kamenjača-Breza necropolis it is possible to detect gradual social differentiations.

The written sources, Appian, Strabo, Velleius Paterculus and Cassius Dio, mention a group called the Daesitiates in relation to the events from the time of the Roman conquest in the late 1st century BC and early 1st century AD. Appian mentions a group of the Daisioi (Desii) in the context of Octavian's expedition into Illyricum in 35-33 BC, as one of his most formidable opponents. Although the scholarship assumes links between the Daisioi and Daesitiates which were known from the later *bellum Batonianum*, from this mention it is impossible to determine with absolute certainty whether these Daisioi were related to the later Daesitiates. The other sources mention a group of the Daesitiates in regards to the events from the *bellum Batonianum* of AD 6 – 9. Dio notes that one of the leaders of the uprising, the Dalmatian Bato was "of Daesitiates". Velleius Paterculus knew that the Daesitiates and Pirustae were located in the central part of the Dalmatian province, while Strabo saw the Daesitiates as one of the Pannonian *ethne* whose leader was Bato. It cannot be concluded from the works of Velleius or Dio who were the Daesitiates they mentioned: including the people, family, class, or regional identity. Strabo on the other hand saw the Daesitiates as a political identity, one of the barbarian *ethne* from central Dalmatia. Finally, the Daesitiates were mentioned by Pliny the Elder as one of the Roman administrative peregrine *civitates* in the Naronitan *conventus* of the Dalmatian province.

The epigraphic evidence mentioning the Daesitiates exists in a few different contexts. Dollabela's inscription from Solin dated AD 19/20 mentions (*He*) *dum castellum Daesitiatum*, indicating the existence of the central stronghold of this group. Other inscriptions mention individuals carrying administrative functions inside Roman *civitas*: the Roman military *praefect* and indigenous *princeps*. Finally, one military diploma from Herculaneum and a tombstone from the military camp in Tiliurium (Gardun) record the administrative identities of soldiers, in accordance with the prevailing custom of the Roman army.

This paper concludes that the earlier scholarship used contextually and chronologically different clusters of sources in order to construct the ethnicity of the Daesitiates. The archaeological evidence shows an indigenous Iron age culture. The written sources reflect the perception of the barbarian "other" from outside observers who are not concerned with establishing an "objective" ethno-

graphic taxonomy. Finally, the epigraphic evidence mostly reflects the existence of the Roman peregrine *civitas* mentioned in Pliny, not ethnicity.

From the other comparative studies of similar communities in continental Europe it is possible to establish a new view on the origins and different aspects of this identity. The Daesitiates were probably one of the political alliances that were formed from the local communities in the future province of Dalmatia as a response to Roman imperialism in the late 2nd or 1st century BC, which initially had no sense of a common identity. The existence of these political alliances influenced Roman perception and written sources to ethnicise them, assuming that those identities existed in a timeless and ahistoric vacuum of "barbarian" societies. The establishment of a peregrine *civitas* institutionalised the perception of Daesitiate ethnicity inside provincial structures. After a certain time these changes resulted in the establishment of the Daesitiate identity, which was in later antiquity transformed into municipal identities and a provincial Dalmatian identity.

Bibliografija

Kratice:

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
CBI	Centar za Balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
ARR	Arheološki Radovi i Rasprave, Zagreb.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
GCBI	Godišnjak Centra za Balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
GZM	Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo.
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, serija III, Zagreb.

Literatura

- Alcock, S. E.* 1989. Archaeology and Imperialism: Roman Expansion and the Greek City. *Journal of Mediterranean Archaeology* 2. Sheffield UK 1989. 87-135.
- Alföldy, G.* 1987. Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene: Ein Testfall für die Romanisierung. Heidelberg 1987.
- Andelić, P.* 1963. Arheološka ispitivanja, u: Lepenica – priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje, ur. E. Grin. Naučno društvo Bosne i Hercegovine: Posebna izdanja 3, Sarajevo 1963. 151-181.
- Banks, M.* 1995. Ethnicity: Anthropological Constructions, London, New York 1995.
- Benac, A.* (ur.) 1964a. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba. ANUBiH – CBI: Posebna izdanja 4/1, Sarajevo 1964.
- Benac, A.* 1964b. Preiliri, Protoiliri i Prailiri, u: Benac 1964a, 59-73.
- Benac, A.* (ur.) 1987a. Praistorija jugoslovenskih zemalja, Vol. 5: Željezno doba, Sarajevo 1987.

- Benac, A.* 1987b, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, u: Benac 1987, 737-802.
- Bojanovski, I.* 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba. ANUBiH, CBI: Monografije 66/6, Sarajevo 1988.
- Colombo, M.* 2007, 'Le tribù dei Pannoni in Strabone', *Tyche: Beiträge zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 22, Wien 2007, 1-8.
- Curchin, L. A.* 2004, The romanization of central Spain: complexity, diversity, and change in a provincial hinterland. London, New York 2004.
- Curta, F.* 2002, From Kossinna to Bromley: ethnogenesis in Slavic archaeology, u: *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. A. Gillett, Turnhout 2002, 201-218.
- Čović, B.* 1964, Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području, u: Benac 1964, 95-134.
- Čović, B.* 1964b, Die Inschrift von Bugojno und ihre Chronologie. *Archaeologia Jugoslavica* 5, Beograd 1964, 25-32.
- Čović, B.* 1965, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *GZM*, n. s., 20, Sarajevo 1965, 27-145.
- Čović, B.* 1975, Pod bei Bugojno, eine befestigte Siedlung der Bronze und Eisenzeit in Zentralbosnien, u: *Medunarodni Kolokvij: Utvrđena Ilirska Naselja*, Mostar 24-26 oktobra 1976, ur. A. Benac, ANUBiH, CBI: Posebna izdanja 24/6, Sarajevo 1975, 121-129.
- Čović, B.* 1976, Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976.
- Čović, B.* 1986, Die Ethnogenese der Illyrier aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte, u: *Ethnogenese europäischer Völker*, ur. B. Kandler-Pálsson, Stuttgart, New York 1986, 55-74.
- Čović, B.* 1987, Srednjobosanska grupa, u: Benac 1987a, 481-52.
- Derks, T.* 2009, Ethnic identity in the Roman frontier. The epigraphy of Batavi and other Lower Rhine tribes, u: *Derks / Roymans 2009*, 239-282.
- Derks, T., Roymans, N.* (ur.) 2009, *Ethnic Constructs in Antiquity: The Role of Power and Tradition*, Amsterdam Archaeological Studies 13, Amsterdam 2009.
- Domić-Kunić, A.* 1988, Augzilizari ilirskoga i panonskog podrijetla u natpisima i diplomama (od Augusta do Karakale), *ARR* 11, Zagreb 1988, 83-114.
- Domić-Kunić, A.* 1995/96, Classis praetoria Misena: S posebnim obzirom na mornare iz Dalmacije i Panonije, *VAMZ* 28-29, Zagreb 1996, 39-72.
- Domić-Kunić, A.* 1996, Classis Praetoria Ravennatium with special reflection on sailors that originate from Dalmatia and Pannonia, *Živa Antika* 46, Skopje 1996, 95-110.
- Domić-Kunić, A.* 2006, *Bellum Pannonicum (12.-11. pr. Kr.): Posljednja faza osvajanja Južne Panonije*, *VAMZ* 39, Zagreb 2006, 59-164.
- Džino, D.* 2006, Dalmati, vino i formiranje identiteta u pred-Rimskom Iliriku, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 99, Split 2006, 71-80.
- Džino, D.* 2007a, Daorsi i "Daorsi": O metanarativima i paralelnim narativima povijesti, *Život: Časopis za literaturu i književnost* 55(3), Sarajevo 2007, 63-74.
- Džino, D.* 2007b, 'Review of B. Olujić, Japodi. Pristup', *GCBI* 36/34, Sarajevo 2007, 274-281.
- Džino, D.* 2007c, "The Celts in Illyricum" – Whoever They May Be: The hybridization and construction of identities in southeastern Europe in the fourth and third centuries BC, *Opuscula Archaeologica* 31, Zagreb 2007, 93-112.

- Džino, D.* 2008a, The people who are Illyrians and Celts: Strabo and the identities of the 'barbarians' from Illyricum, *Arheološki Vestnik* 59, Ljubljana 2008, 371-380.
- Džino, D.* 2008b, Deconstructing "Illyrians": Zeitgeist, changing perceptions and the identity of peoples from ancient Illyricum, *Croatian Studies Review: Journal and Bulletin of the Croatian Studies* 5, Split, Sydney, Waterloo, Zagreb 2008, 43-55.
- Džino, D.* 2008c, Strabo 7, 5 and imaginary Illyricum, *Athenaeum: Studi periodici di letteratura e storie dell'Antichità* 96(1), Pavia 2008, 173-192.
- Džino, D.* 2009, The Bellum Batonianum in contemporary historiographical narratives / In a search for the post-modern Bato the Daesitiate', *ARR* 16, Zagreb 2009, 29-46.
- Džino, D.* 2010a, *Illyricum in Roman Politics 229 BC – AD 68*, u tisku kod Cambridge University Press.
- Džino, D.* 2010b Some aspects of identity-construction and cultural mimicry amongst the Dalmatian sailors in the Roman navy, *Antichthon: Journal of Australasian Society for Classical Studies* 44, Sydney 2010, 96-110.
- Ferguson, R. B. / Whitehead, N. L.* (ur.) 1992, *War in the Tribal Zone: Expanding states and indigenous warfare*, Santa Fe NM 1992.
- Hall, J. M.* 2002, *Hellenicity: Between Ethnicity and Culture*, Chicago 2002.
- Hill, J. D.* 1995, How Should We Understand Iron Age Societies and Hillforts? A contextual Study from Southern Britain, u: *Different Iron Ages: Studies on the Iron Age in Temperate Europe*, ur. Hill, J. D. / Cumberpartes, C. G., BAR International Series 602, Cambridge 1995.
- Hope, V. M.* 2001, *Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nimes*, BAR International Series 960, Cambridge 2001.
- Jones, S.* 1997, *The Archaeology of Ethnicity: Constructing identities in the past and present*, London 1997.
- Jovanović, B.* 1987, *Keltska kultura u Jugoslaviji. Istočna grupa*, u: *Benac* 1987a, 815-854.
- Kaiser, T.* 1995, *Archaeology and ideology in southern Europe*, u: *Nationalism, politics and the practice of archaeology*, ur. Kohl, P. L. / Fawcett, C., Cambridge 1995, 99-119.
- Kohl, P. L.* 1998, *Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and Reconstructions of the Remote past*, *Annual Review of Anthropology* 27, Palo Alto CA 1998, 223-246.
- Mesihović, S.* 2007, *Dezitivjati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*, neobjavljena disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Mitchell, S.* 1993, *Anatolia: Land, men, and gods in Asia Minor*, Oxford 1993.
- Morris, I.* 1992, *Death-ritual and social structure in classical antiquity*, Cambridge 1992.
- Nash, D.* 1978, *Territory and state formation in central Gaul*, u: *Social Organization and Settlement Vol. II*, ur. Green, D. / Haselgrove, C. / Spriggs, M. BAR Supplement 47/2, Oxford 1978, 455-475.
- Oltean, I. A.* 2007, *Dacia: Landscape, colonisation and romanisation*, London, New York 2007.

- Olujčić, B.* 2007. Japodi. Pristup. Zagreb 2007.
- Papworth, M.* 2008. Deconstructing the Durotriges. A Definition of Iron Age communities within the Dorset environs. BAR British series 462, Cambridge 2008.
- Paškvalin, V.* 1996. Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba, GZM, n. s. 47, 93-116.
- Paškvalin, V.* 2000. Ilirsko-panonsko pleme Dezidijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja, GCBI 31/29, Sarajevo 2000, 191-241.
- Paškvalin, V.* 2002. Inhumirani grob žene na Kamenjači u Brezi nekropoli predrimskih Dezidijata, GCBI 32/30, Sarajevo 2002, 329-348.
- Paškvalin, V.* 2008. Kamenjača, Breza kod Sarajeva – mladeželjeznodobna i rimska nekropola, GCBI 37/35, Sarajevo 2008, 101-179.
- Patsch, C.* 1899. Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, III Theil, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, Wien, Sarajevo 1899, 154-274.
- Perić, S.* 1994/95. Celtic Pottery in Settlements of the Central Bosnian Culture Group. Starinar 45-46, Beograd 1995, 113-131.
- Perić, S.* 2002. O problemu sahranjivanja u gornjem toku rijeke Bosne tokom bronzanog i gvođenog doba, GCBI 32/30, Sarajevo 2002, 179-197.
- Rendić-Miočević D.* 1989. Iliri i Antički svijet: Ilirološke studije Povijest-arheologija-umjetnost-numizmatika-onomastika (Sabrana djela), Split 1989
- Ritterling, E.* 1925. s. v. *legio*, Pauly-Wissowa Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft 12, Stuttgart 1925, col. 1186-1219.
- Roymans, N.* 2004. Ethnic Identity and Imperial Power The Batavians in the Early Roman Empire. Amsterdam Archaeological Studies 10, Amsterdam 2004.
- Sartre, M.* 1991. L'orient romain: Provinces et sociétés provinciales en Méditerranée orientale d'Auguste aux Sévères, Paris 1991.
- Slofstra, J.* 2002. Batavians and Romans on the Lower Rhine. The Romanisation of the frontier. Archaeological Dialogues, 9, Leiden 2002, 16-38.
- Speidel, M. P.* 1986. The soldiers' homes, u: Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle, ur. Eck, W. / Wolff, H. . Köln – Wien 1986, 467-481.
- Suić, M.* 1976. Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976.
- Šašel Kos, M.* 2005. Appian and Illyricum, Situla 43, Ljubljana 2005.
- Škegro, A.* 1997. *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae*, Opuscula Archaeologica 21, Zagreb 1997, 85-116.
- Wells, P. S.* 1999. The Barbarians Speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe, Princeton NJ 1999.
- Wells, P. S.* 2001. Beyond Celts, Germans and Scythians. Archaeology and Identity in Iron Age Europe, London 2001.
- Wenskus, R.* 1977 (1961) Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes, (II. izdanje) Köln, Wien 1977.
- Whittaker, C. R.* 1997. Imperialism and culture: the Roman initiative, u: Dialogues in Roman Imperialism: Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire, ur. D. Mattingly, Journal of Roman Archaeology Supplementary series 23, Portsmouth RI 1997, 143-65

- Whittaker, D.* 2009. Ethnic discourses on the frontiers of Roman Africa, u: Derks / Roymans 2009, 189-206.
- Wilkes, J. J.* 1969. Dalmatia, London 1969.
- Wilkes, J. J.* 1996. The Danubian and Balkan provinces, u: Cambridge Ancient History 10 (II. izdanje), Cambridge 1996, 545-85.
- Williams, H.* (ur.) 2003. Archaeologies of Remembrance: Death and memory in past societies. New York, London 2003.
- Woolf, G.* 2009. Cruptorix and his kind. Talking ethnicity on the middle ground, u: Derks / Roymans 2009, 207-218.
- Zaninović, M.* 2007. Ilirsko pleme Delmati (integralna verzija ranijih radova), Šibenik 2007.